

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ III. AHMED KİTAPLIĞINA AİT "SİTTE-İ ATTAR" ADLI YAZMA ESERİN CİLT TEZİYİNATI

THE BINDING ORNAMENTS OF THE MANUSCRIPT, ENTITLED "SITTE-I
ATTAR," HOUSED IN THE LIBRARY OF AHMED III LOCATED WITHIN THE
TOPKAPI PALACE MUSEUM

Şener KÜÇÜKTEPE*

ÖZ: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi sanat değeri çok yüksek yazma koleksiyonuna sahip bir ihtisas kütüphanesidir. III. Ahmed Kitaplığı da bu koleksiyonun bir parçasıdır. Kitabın yapraklarını dağılmaktan koruyan bir yapı olan cilt, genellikle mukavva üzerine kaplanan deri ile oluşturulmuştur. Kitabın kabı kullanılan malzemeye göre sınıflandırılır ve süsleme tekniklerine göre incelenirler. III. Ahmed Kitaplığında yer alan A.3059 envanter numarası ile kayıtlı bulunan "Sitte-i Attar" isimli eserin cildi, cilt sanatında az rastlanan tezyinata sahiptir. Bu çalışmada, "Sitte-i Attar" isimli eserin cildinin, cilt malzemesi, kullanılan renkler, yapım teknikleri, bezeme özellikleri bakımından betimsel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmesi ve tanıtılması amaçlanmıştır. Cilt sanatında önemli bir yer edinen bezemelerin incelenmesi, yapılan çalışmalarda eksiklikleri gidermek, dönem özelliklerini belgelemek açısından oldukça önemlidir. "Sitte-i Attar" isimli eserin cildinin alt-üst dış kap tezyinatı birbirinden farklı, soğuk baskı tekniğinde yapılmış tam zeminli soğuk cilttir. Üst kap ve miklep farklı türden figürlerin tasviri ile oluşturulurken, alt kap çoğunlukta rumi motifleri ile oluşturulmuştur. Müsebbek şemse olan üst-alt kapların iç tezyinatı da birbirinden farklıdır. Üst kabın içi ve miklep içi tezyinat da farklı türden figürler yer alırken alt kapta rumi motifler görülür. Bütün bu özellikleriyle bu araştırma kapsamında incelenen cilt 15. yüzyıl özellikleri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Topkapı Sarayı, III. Ahmed, Sanat, Cilt, Tezyinat

ABSTRACT: The Topkapı Palace Museum Library is a specialized library with a collection of manuscripts of very high artistic value. The Library of Ahmed III is also a part of this collection. The manuscript, titled "Sitte-i Attar" and registered under inventory number A.3059 in the Ahmed III Library, features ornamentation that is exceptionally rare in the art of bookbinding. The objective of this study is to examine and introduce the bookbinding techniques employed in the work titled "Sitte-i Attar" through an examination of binding materials, color palettes, fabrication methods, and decorative elements via a descriptive research method. The analysis of decoration, which is of significant importance in the art of bookbinding, plays a pivotal role in addressing the deficiencies in existing studies and documenting the characteristics of the respective period. The upper and lower outer cover ornaments of the "Sitte-i Attar" differ from each other, and the binding is executed using a fully textured cold binding technique employing the cold stamping method. The upper cover and the miklep feature an array of figurative elements, while the lower cover predominantly exhibits rumi motifs. The interior ornament of the upper and lower covers decorated with müsebbek rosette ornament is also different from

* Dr.-Bağımsız Araştırmacı/Kayseri-skucuktepe38@gmail.com (Orcid: 0000-0001-5224-8479)

each other. The binder in question, with all these features, bears the characteristics of the 15th century.

Keywords: Topkapı Palace, Ahmed III, Art, Binding, Ornament

Giriş

Topkapı Sarayı, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın birinci yarısına kadar devamlı büyümüş, çağların üsluplarını kapsayan büyük bir yapı kompleksidir (Kuban, 2017: 162). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, 3 Nisan 1924 tarihinde müze hâline getirilen Topkapı Sarayı, Cumhuriyet'in ilk müzesi olma özelliğini taşır (URL-1).

Topkapı Sarayı, müzeye dönüştürüldükten sonra on dört ayrı kitaplık oluşturulmuştur (Türkmen, 2020: 36). Bunlar; III. Ahmed Kitaplığı, Hazine Kitaplığı, Emanet Hazinesi Kitaplığı, Hırka-i Saadet Kitaplığı, Medine Kitaplığı, Revan Kitaplığı, Bağdat Kitaplığı, Koğuşlar Kitaplığı, Mehmet Reşat-Tiryal Hanım Kitaplığı, Gayr-ı İslami Eserler Kitaplığı, Nadir Basmalar Kitaplığı, Yeni Yazmalar Kitaplığı, Halil Ethem Arda Kitaplığı, İsfendiyaçoğulları Kitaplığı'dır (URL-1).

III. Ahmed Kitaplığı: Topkapı Sarayı üçüncü avlu veya Enderun meydanında, Arz Odası'nın arka cephesinde bir kütüphane yapılmıştır. Tamamen beyaz mermerden ve üzeri kurşun kubbe örtülü başlı başına bir abidedir. Birçok mimari unsura sahip olan binanın, mermer, alçı kabartma, kalem işi ve çini süslemeleri çok zengindir. Kütüphane kalın payeler ve çapraz tonozlarla boşluk halindedir (Aslanapa, 2004: 437). Altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli iki sıra pencerelerle aydınlık bir mekân sağlandığı gibi kitapların nemden korunması amaçlanmıştır (Açıkgözoğlu ve Yurdakul, 2022: 66)

Kütüphanenin inşa tarihi ve bânisini sunan en önemli belge, kitabesidir. Kitabesine göre; H.1131/ M.1719 senesinde, III. Ahmed döneminin Topkapı Sarayı'nda hazineye birikmiş olan kitapların kullanılabilmesi amacıyla inşa ettirilmiştir (Eyice, 1989: 40). III. Ahmed'in hazırlattığı vakıfnamenin yanında kataloğu da düzenlenmiştir. Vakfiyenin hükümleri içerisinde binanın yapılışı, kütüphanenin açık-kapalı olduğu günler, kimlerin hâfız-ı kütüb olacağı (Binark, 1981: 714-743), idari düzenlemeler, kitapların ciltlenmesi, tamir ve bakımlarının yapılması belgelerde görülmektedir (Erünsal, 2020: 231).

Araştırmada, III. Ahmed Kitaplığı kataloğundaki 15. yüzyıla ait deri ciltler incelenmiş olmakla birlikte A.3059 envanter numarası ile kayıtlı olan "Sitte-i Attar" isimli eserin cilt tezyinatı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Ciltler, teknik özelliklerinden çok malzemelerine ve tezyinatlarına göre birbirinden ayrılmakta ve ortaya çıkan üsluplar daha çok ait oldukları kültürün adıyla anılmaktadır (Arıtan, 2008: 84). Tezyinatında, rumi, hatayi

veya geometrik desenler yerine, hayvan resimleri bulunan ciltlere genel olarak Acemkârî cilt adı verilmiştir (Özen, 2017: 24). Hayvan figürlü ciltlere Herat üslubunda üretilen ciltlerde rastlanır. Timurlular zamanında (1370-1506), başta Herat, Tebriz, İsfahan ve Şiraz gibi kentlerde önemli sanat merkezleri açılmış (Mahir, 2005: 99) ve İran'lı ustalar tarafından yeni bir sentez oluşturulmuşsa da (Uluç, 2010: 30-33) Herat en büyük merkez ve asıl kaynak olmuştur. Timurlu Emîrlar ve Herat'dan gelen ustalarla Herat üslubu diğer eyalet ve merkezlere dağılmıştır (Aslanapa, 1995: 508).

Yazma eserlerde doğada görülen aslan, kartal, boğa, at, kurt, geyik, koç gibi figürlerin dışında simurg, ejderha, grifon gibi mitolojik figürlere de rastlanmaktadır (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2014: 117). Tek başına tasvir edilen figürler, bazen durağan (Çoruhlu, 2013: 163), bazen de figürlerin hareketli ve dinamik olarak tasvir edilmesi, desenlerdeki kıvrım ve yuvarlak hatların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Mülayim, 1999: 112). Figürler zamanla bazı değişikliklere uğrayarak hayvan mücadele sahneleri, av sahneleri gibi örneklerle karşımıza çıkmaktadır (Çoruhlu, 2013: 163).

Bu araştırmada, III. Ahmed Kitaplığı kataloğunda yer alan "Sitte-i Attar" isimli eserin kabı; kullanılan malzeme, kullanılan renkler, yapım teknikleri, bezeme özellikleri gibi niteliksel özellikleri bakımından betimsel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiş ve tanıtılması amaçlanmıştır. Bu makalede ele alınan yazma esere ilişkin bilgiler ve fotoğrafları Milli Saraylar İdaresi Başkanlığından izin alınarak ve kayıtlı arşiv envanterinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiştir. Seçilen yazma eser cildi, 1935 yılında Mehmet Ağaoğlu'nun *Persian Book Bindings* kitabında ve Oktay Aslanapa'nın 1979 tarihli "The Art of Bookbinding" adlı makalesinde yayınlanmıştır.

A.3059 Envanter Numarası ile Kayıtlı Bulunan "Sitte-i Attar" İsimli Eserin Cilt Tezyinatı

Araştırma kapsamında incelenen yazma eser Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim Feridüddin Attar tarafından yazılmış, M.1438 yılında Abdülmelik (D.?-Ö.?) tarafından istinsah edilmiştir. Yazma eseri kaplayan kahverengi deri cildin mücellidi belli değildir. Farsça yazılan eser 18x28 cm. ebadındadır. Cildin üst ve alt kap tezyinatı birbirinden farklı tasarlanmıştır. Cildin üst ve alt kabı, miklebi soğuk kalıp baskı tekniğinde yapılmıştır.

Fotoğraf 1. Sitte-i Attar'ın Cildinin Dış Kabı ve Miklebi (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Üst kap ve miklebin kenarları dış pervaz yaklaşık 1cm genişliğinde bir bordürden oluşmaktadır. Bordürün içerisinde tek iplik üzerinde penç, gonca ve yapraklardan oluşan bitkisel motif kompozisyonu hakimdir. Bordürün etrafında cetveller, cetvellerin etrafı ise S sarmal şeklinde zencirekler ile çerçevelenmiştir.

Cildin üst kabı tam zeminlidir ve orman manzarası ile tezyin edilmiştir. Cildin sol alt köşesinde kurumuş ağaç gövdesi ve çalılar arasında iki ejderin mücadele sahnesi vardır. Hareket halindeki ejderlerden biri kurumuş ağaca tutunmuş ve diğer ejderle yüzleri birbirine bakacak şekilde düzenlenmiştir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Cildin sağ alt köşesinde ise ince gövdeli yapraklı bir ağaç, ağacın yanında doğadaki gibi doğal halleri ile otlar vaziyette geyik figürü görülür (Fotoğraf 3).

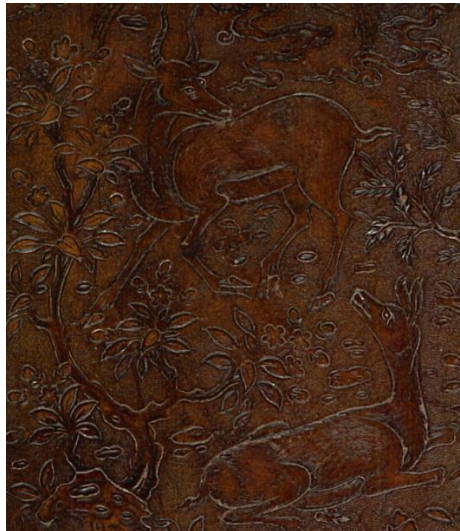
Fotoğraf 3. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Geyik figürünün üzerinde ince gövdeli ve beş yapraklı çiçekleri bulunan bir ağaç yer almaktadır. Ağacın dalına konmuş bir kuş ve ağaca doğru uçan bir kuş da resmedilmiş görülmektedir. Ağacın hemen altında ise başı geriye dönmüş halde kurt mücadelesini izleyen ceylan figürü bulunmaktadır. Kurtlar karşılıklı yerleştirilmiş ve saldırıya uğrayan kurt, arkadan gelen saldırıya müdahale etmek için başını düşmanın saldırdığı yöne doğru çevirmiştir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Kurtların sol tarafında da ince gövdeli bir ağaç mevcuttur. Ağacın üzerinde yine aynı ağacın fidanı görülmektedir. Fidanın yanında dişi ve erkek ceylan figürü biri oturur, diğeri yürür vaziyette karşılıklı tezyin edilmiştir. Oturan geyik ayakta duran geyiğe bakarken, ayaktaki geyik başını arkaya çevirmiş maymunlara bakmaktadır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Hareketli haldeki iki maymundan biri eliyle bir şey işaret ederken diğer maymun ona elini uzatıyor şekilde tezyin edilmiştir. Gökyüzünde bulut motiflerinin arasında uçan kaz figürlerine de yer verilmiştir. Cildin yüzeyi ayrıca boşluk kalmayacak şekilde aralara yerleştirilmiş bulut, çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiştir (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 6. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Cildin alt kap tezyinatı, üst kap tezyinatından farklıdır. Dışta cetveller arasında sarmal S şeklinde zencirek ile çerçevelenen ciltte, dış pervaz iki ayrı bordürden oluşmaktadır. Dışta yer alan bordür tek iplik üzerine penç ve yaprak motifleri ile oluşturulmuştur. İçte yer alan bordür dikdörtgen kartuşlara ayrılmıştır. Kartuşların içleri geometrik geçmelerle bezenmiştir. Bordürden sonra cetveller arasında yine zencirek motifi ile cilt çevrilmiştir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7. Sitte-i Attar'ın Cildinin Alt Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Cilt yüzeyi paftalara ayrılmıştır. Dıştaki pafta yüzeyde bordür oluşturur gibi çift iplik üzerinde penç motifleri, goncalar ve yapraklar ile bezenmiştir. Diğer pafta yüzeylerinde rumi motifi uygulanmıştır (Fotoğraf 7). Cildin merkezindeki paftada penç, gonca, yaprak motifleri arasında tavşan ve ceylan figürü karşılıklıdır. Ceylanın ön ayakları yere çökmüş, arka ayakları yere basar durumda, tavşan ise başını geriye çevirmiş ceylana bakar şekilde tezyin edilmiştir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 8. Sitte-i Attar'ın Cildinin Alt Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Miklep yüzeyinde ince gövdeli ve beş yapraklı çiçekleri bulunan iki adet ağaç yer almaktadır. Bu ağaçların hemen altında boğaların mücadele sahnesi görülmektedir. Boğalar birbirine hızla koşar vaziyettedirler. Boğaların arasında alev hüzmeleri görülmektedir. Miklebin köşelerinde arka ayakları üzerine oturmuş, başını düşmanın saldırdığı yöne doğru çevirmiş, yüzlerinde kızgınlık ifadesi olan boğa figürleri bulunmaktadır. Miklep yüzeyi bulut motifleri ile tezyin edilmiştir (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9. Sitte-i Attar'ın Cildinin ½ Miklep Kapağı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

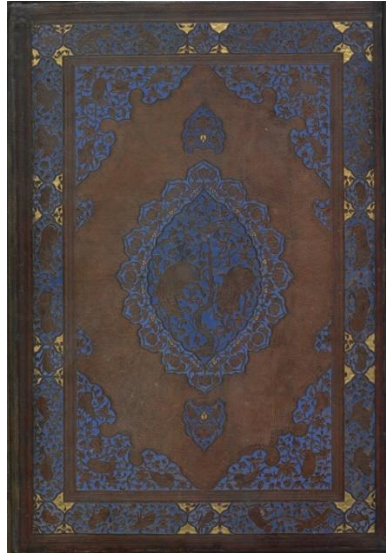
Sertab; zencirek, bordür, alt kap tezyinatı ile aynıdır. Alt kap iç bordürde paftalara ayrılan tezyinat, sertab yüzeyinde paftalara ayrılmadan uygulanmıştır. Sertab yüzeyinde orijinal nesih kitabesinin okunuşu “Li hızati’s sultani’l a’zami munüd dünya ve’d dini Şahruh Bahadır hullide mülküh”, “dünyanın ve dinin en büyük Sultanı Şahruh’un hazinesi için ölümsüzleştirildi” şeklindedir. Cildin sırt bölümünde tezyinat bulunmamaktadır (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Sitte-i Attar'ın Cildinin Sertab Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

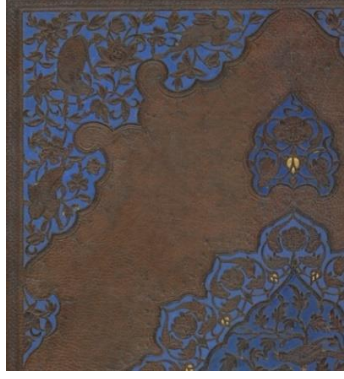
Deri oyma olarak yapılan müşebbek şemse zemin murakka bırakılır veya zemin boyanarak kullanılmıştır. Sitte-i Attar'ın kap içi tezyinatında müşebbek şemse uygulaması yer alır. Kap içi kahverengi deri ile kaplanmıştır. Üst ve alt kap içi tezyinatı birbirinden farklıdır. Bordür dikdörtgen ve kare şeklinde uçları dilimli küçük kartuşlardan meydana

gelmiştir. Kare şeklindeki kartuşların içinde kıvrım dallar üzerinde yapraklar arasında tavşan figürü bir paftada daire oluşturacak şekilde kıvrılmış görülürken, diğer paftada arka ayakları üstüne oturmuş görülür. Bir paftada ön ayaklarını çapraz atmış halde bulunurken diğer paftada başını geriye çevirmiş haldedir. Dikdörtgen formdaki kartuşlarda da helezonlar üzerinde penç, gonca ve yaprakların arasında ellerini birbirine uzatan maymunlar; karşılıklı durumdaki iki ceylandan biri oturur, diğerinin yürür olması; karşılıklı oturmuş iki kaplandan birinin ön ayaklarını çapraz yapması, kanadını açmış arka arkaya uçmaya hazırlanan kuşlar; arka arkaya oturmuş tilki figüründe öndeki tilkinin başını arkaya çevirmesi ile tezyin edilmiştir. Bordürlerin etrafı cetvel ve sarmal zencirek ile çerçevelenmiştir. Dikdörtgen ve kare paftaların arasında kalan boşluk gonca ve yaprak motifleri ile bezenmiş, altınlanmıştır (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst İç Kabı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Köşebent içeriye doğru yuvarlak kıvrımlıdır. Köşebent yüzeyinde helezon üzerinde hatayi, penç, gonca motifleri arasında tavşan ve ceylan figürü tasvir edilmiştir. Tavşan koşar vaziyette, ceylan ayakta koşan tavşana doğru başını çevirmiş haldedir. Köşebentlerin uçlarına yarım salbek eklenmiş, salbek yüzeyi hatayi motifinin yarısı ile bezenmiştir. Köşebentlerin etrafına soğuk tahrir ve tığ çekilmiştir (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 12. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst İç Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Kap içi merkezinde salbekli ve kenarları dilimli oval şemse bulunmaktadır. Şemsenin etrafı, dilimli ve bezemeli bir kuşakla çerçevelenmiştir. Merkezdeki şemse yüzeyi at, geyik ve tavşan başından çıkan ince ağaç gövdesi, dal ve yaprakları ile tezyin edilmiştir. Ağacın üzerine konmuş sülün, ağacın altında ise geyiklerin mücadele sahnesi yer alır. Geyiklerden birinin sırtı yere gelmiş diğeri ise ayakta birbirlerine bakar vaziyette tasvir edilmiştir (Fotoğraf 13). Merkezdeki şemseyi kuşatan dilimlerin içerisinde ise kapalı form oluşturan balık figürü ve kurt başı şeklinde figür bulunur. Balık ve kurt başı olan figürün ortasında aslan başı tasvir edilmiştir. Salbek palmet formda, şemseye bitişik yerleştirilmiştir. Salbek yüzeyi kapalı form oluşturan balık figürü ve koç başı figürünün ortasında aslan başı ile tezyin edilmiştir. Şemse ve salbek etrafına soğuk tahrir ve tığ uygulanmıştır (Fotoğraf 12).

Fotoğraf 13. Sitte-i Attar'ın Cildinin Üst İç Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Alt kap içi bordür, köşebent ve salbekli şemse lacivert zemin üzerine müşebbek şemsedir. Zencirekler arasındaki bordürde tek iplik üzerine hatayi, penç, gonca ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel tezyinat görülür.

Fotoğraf 14. Sitt-e Attar'ın Cildinin Alt İç Kabı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Köşebent klasik tarza yakın ortadan içeriye doğru palmet şeklinde çekilmiştir. Köşebent içerisinde palmet şeklinde kartuşlara ayrılmış, rumi motifi ile tezyin edilmiştir. Şemse oval formda, dilimli ve kompozisyonu $\frac{1}{4}$ simetridir. Şemse içerisinde haçvari bir pafta bulunmaktadır. Şemse yüzeyi rumi motifleri ile tezyin edilmiştir. Salbek palmet formda rumi motifi ile süslenmiştir. Ortabağ ile şemseye bağlanmıştır. Şemse, salbek etrafında soğuk baskı tekniğinde tahrir bulunmaktadır (Fotoğraf 14).

Miklep içi dış pervaz kompozisyonunda zencirekler arasında bordür bulunmaktadır. Bordür kompozisyonu $\frac{1}{2}$ simetridir. Bordür deseni, kıvrım dallar üzerinde hatayi, penç, gonca ve yaprak motiflerinin arasında sıra halinde beş adet maymun figürünün hareket halinde tasvir edilmesi şeklinde oluşturulmuştur. Maymunlardan biri koşarken başını geriye çevirmiş, onu takip eden maymun ise koşan maymunun kuyruğunu eliyle tutmuş şekilde görülmektedir. Köşedeki maymun daire oluşturacak şekilde kıvrılmış, bir diğeri yürürken başını eğik vaziyette köşedeki maymuna bakmakta, öbürü dala oturmuş halde köşedeki maymuna bakar şekilde tasvir edilmiştir.

Fotoğraf 15. Sitt-e Attar'ın Cildinin İç Miklep Kabı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Miklebin üçgen alanında ise, ince gövdeli üç adet ağaç belli aralıklarla ortasına ve kenarlarına yerleştirilmiştir. Ağaç yaprakları ve çiçekleri zemini ve boşlukları doldurarak miklep yüzeyini kaplamıştır. Ağaçların altında hayvan mücadele sahneleri bulunmaktadır. Ortadaki ağacın altında aslandan kaçmakta olan tavşan görülmektedir. Mücadele sahnesindeki bir diğer tavşan oturmuş ve başını arkasındaki aslana çevirmiş durumdadır. Aslan kaçan tavşanın peşini bırakmış, durağan vaziyetteki tavşana başını çevirmiş şekilde resmedilmiştir. Bu mücadeleden korkan bir kuş da ağaçtan havalanmış halde sahnedeki yerini almıştır. Miklebin sağ tarafında eğri ağaç gövdesinin altında iki geyiğin mücadelesi görülmektedir. Geyiklerden birinin ön ayakları çökmüş arka ayakları yere basar durumda ve başını düşmanın saldırdığı yöne doğru çevirmiştir. Yenilgiye uğrayan geyiğin ise baş kısmı ön ayaklarının üzerine düşmüş ve aynı anda vücudunun diğer kısımları daire oluşturacak şekilde kıvrılmış pozisyonundadır. Miklebin sol tarafındaki ağacın önünde başını geriye doğru çevirmiş grifonun avı olan kuşu sağ arka ayağı pençeleri arasında sıkıca tuttuğu ve bulut motifinin grifonun gövdesi, ön ayakları etrafında düğüm yaptığı görülür (Fotoğraf 15).

Sertab yüzeyinin alt-üst kare, orta kısım dikdörtgen şeklinde cetvellerle alanlara ayrılmıştır. Ortadaki alan içerisinde haçvari şeklinde iki şemse ve şemse uçlarına yerleştirilen dört dilimli küçük kartuşlar bulunur. Şemselerin ortasında sekiz kollu yıldız ve bu yıldızdan çıkan palmetrumlarla bezenmiştir. Küçük kartuş yüzeyi helezon üzerinde penç, yaprak ve merkezinde kurt figürü tasvir edilmiştir. Kartuşlar arasında kalan boşluk kıvrım dallar arasında hatayi, gonca, penç ve yaprakların oluşturduğu motiflerle süslenmiştir. Kare alan merkezinde tek başına duran başını geriye çevirmiş olan hareketli simurg figürü ve simurgun etrafında helezonlar üzerinde hatayi, gonca, penç, yaprak motifleri yer alır (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16. Sitte-i Attar'ın Cildinin İç Sertab Kap Detayı (TSMK, III. Ahmed Kitaplığı)

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, M.1438 yılında Abdülmelik tarafından istinsah edilmiş olan “Sitte-i Attar” isimli eserin cilt kabının tezyinatının tanıtılması amaçlanmış ve bu amaçla deri cilt; malzeme, kullanılan renkler, yapım teknikleri, bezeme özellikleri bakımından betimsel araştırma yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen yazma eser cildinin içi ve dışı kahverengi deri ile kaplanmıştır. 12. yüzyıl ortalarından itibaren deri cilt kaplarında kahverengi ve tonları kullanıldığı bilinmektedir (Arıtan, 2008: 80). Eserin yapıldığı yer ve mücellit ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

İncelenen dış kapta baskı tekniği ile cetvel ve zencirek uygulaması mevcuttur, zencirek S sarmal şeklindedir. Dış pervaz bezemelerinde soğuk baskı tekniği uygulanmış olduğu, tezyinatında ise bitkisel ve geometrik motif kullanıldığı görülür. Dış kaplarda köşebent bezemesi bulunmamaktadır. Üst ve alt kap tezyinatı birbirinden farklı olmakla beraber cilt yüzeyinde soğuk baskı tekniği uygulanmıştır. Üst kap tezyinatı orman manzarası ile bezenmiştir ve figürler tüm yüzeyi kaplayacak şekilde yer almıştır. Cilt yüzeyinde mitolojik hayvan figürü sayılan ejderin yanında doğada rastladığımız geyik, ceylan, kuş, kaz, kurt ve maymun figürlerine de yer verilmiştir. Alt kap rumi motifi ile bezenmiş, bitkisel motiflerin arasına tavşan ve ceylan figürü yerleştirilmiştir. Miklep yüzeyinde de boğaların mücadele sahnesi görülmektedir. Kaplarda kullanılan bitkisel bezemeler, çeşitli çiçekler, bitkiler, ağaçlar ve bulut motifleri zemin oluşturmak, tabiat ortamını yansıtmak için kullanılmıştır. Cildin sertab bölümünde ise nesih yazı bulunmaktadır. Sırt bölümünde desen yer almamaktadır.

Üst ve alt kap içi, derinin oyulması suretiyle müşebbek şemse tekniği uygulanarak yapılmıştır. Üst ve alt kap içi tezyinatı birbirinden farklıdır. İç kaplarda baskı tekniği ile cetvel ve zencirek uygulaması mevcuttur, zencirek S sarmal şeklindedir. Üst kap içi bordürde bitkisel motif, tavşan, maymun, ceylan, kaplan, kuş ve tilki figürleri görülür. Köşebent içeriye doğru yuvarlak kıvrımlıdır. Köşebent yüzeyinde hatayi, penç, gonca, yaprak motifleri ile, tavşan ve ceylan figürü tasvir edilmiştir. Üst kap içi merkezi dilimli oval şemsedir. Şemse yüzeyinde geyik, sülün, balık figürleri kullanılmış ayrıca şemse yüzeyinde at, geyik, tavşan, kurt, aslan, koç başı figürleri de görülmektedir. Salbek palmet formundadır. Salbek yüzeyinde balık figürü, koç ve aslan başı figürleri yer alır. Alt kap içi bordürü de hatayi, penç, gonca ve yaprak motifleri ile süslenmiştir. Köşebent klasik tarza yakın ortadan içeriye doğru palmet şeklinde çekilmiş, rumi motif ile tezyin edilmiştir. Şemse oval ve dilimli, salbek palmet formundadır. Şemse ve salbek rumi motif ile bezenmiştir. İç kap miklep bordüründe hatayi, penç, gonca, yapraktan oluşan bitkisel motifler ve maymun figürü uygulanmıştır. Miklep yüzeyinde aslan, tavşan, geyik, grifon figürlerinin mücadele sahneleri, kuş figürünün hareketli hali tasvir edilmiştir. İç kap sertab bölümünde bitkisel motifler ve rumi, kurt, simurg figürleri yer alır.

A.3059 envanter numarada kayıtlı “Sitte-i Attar” ın cildi M.1438 yılında Abdülmelik (D.?-Ö.?) tarafından istinsah edilmiştir. “Sitte-i Attar” ın cilt kabında kullanılan bezeme, yapım teknikleri incelendiğinde, kitabın yazım tarihiyle aynı zamanda yapıldığını söylemek mümkündür. “Sitte-i Attar” isimli eserin cilt kabı ile benzerlik gösteren, Konya Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 2857 envanter numarada bulunan “Mesnevi” isimli eser 1471 tarihinde ketebe kaydına göre Kâtip Hasan ibn

Muhammed tarafından istinsah edilmiştir (Kara, 2015: 59). Tam zeminli, soğuk cildin üst dış kabında, hayvan mücadelesinin de yer aldığı son derece hareketli farklı figürlerin tasviri ile oluşturulmuş orman manzarası yer alır. Üst-alt iç kap müşebbek şemse olan cilt rumi motifi ile bezenmiştir (Kara, 2018: 184). “Mesnevi”nin üst kabı ve üst-alt kap içi benzer özellikler gösterirken, eserin yapım tekniği de “Sitte-i Attar” ile aynıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan 1440-1443 tarihli “Nizami Hamsesi” kap bezemesi orman içinde insan ve hayvan figürleri ile benzer özelliktedir (Özbek, 2005: 268). Topkapı Sarayı Kütüphanesi E.H. 1637 envanter numarada kayıtlı “Divan” isimli eser Şir Ali tarafından 1452 tarihinde istinsah edilmiştir. Herat’ta hazırlanan eserin miklepli cildi üst ve alt dış kap salbekli şemse yüzey tasvirlerinde oldukça hareketli ayı, geyik, maymun, tilki, aslan figürleri ve gökyüzünde uçan kuşlar yer alır. Dış kap yüzeyinde miklep içinde ağaçlar arasında koşan geyik, tavşan; tilki ve tavşanlara saldıran geyik figürü hayvan mücadele sahnesi olarak görülür. Kitabın iç kapları ise müşebbek tekniğinde bitkiler arasında hareketli maymun, uçan kaz ve ejder figürleriyle oluşturulmuştur (TSMK, Emanet Hazinesi Kitaplığı). “Divan” adlı eserin bezemeleri ile “Sitte-i Attar”ın bezemeleri benzer özellikler gösterirken, yapım teknikleri de aynıdır.

“Sitte-i Attar” isimli eserin cilt tezyinatının incelendiği bu çalışmada çeşitli tespitlere ulaşılmıştır. “Sitte-i Attar”ın cildi 15. yüzyıl dönem özellikleri göstermekle birlikte, cildin iç ve dış kapları kahverengi deri ile kaplanmış. Selçuklu ciltlerinde olduğu gibi dış kaplar tam zeminli soğuk cilttir. Ciltte zencirekler S sarmal şeklindedir. Bordürler alt dış kapta iki sıra, diğer bölümlerde bir sıradır. Üst dış/iç kap ve dış/iç miklep, iç kap sertab Herat üslubu etkisiyle hayvan figürlüdür. Alt dış kap ise rumi ve hayvan figürlü olarak tezyin edilmiştir. Dış kap sertab bölümünde yazının yer alması da oldukça dikkat çekicidir. İç kap müşebbek tekniğinde yapılmıştır. Üst/alt iç kap köşebent, klasik tarza yakın olmakla birlikte alt iç kap şemsesi rumi motifi ile bezenmiştir. Cilt sanatında önemli bir tasarım ögesi olan hayvan figürüne, doğada rastladığımız hayvanlar dışında mitolojik hayvanlar şeklinde de rastlanmaktadır. Bitkisel motiflerin doğal ortam oluşturduğu zeminde figürler, canlı, hareketli ve son derece gerçekçi tasvir edilmişlerdir. “Sitte-i Attar” isimli eser; malzeme, renk, teknik ve bezeme özellikleri bakımından incelenmiş, kütüphanelerdeki diğer örneklerle de karşılaştırılmıştır. “Sitte-i Attar” isimli eser 15. yüzyıl tezyinat ve üslup özelliklerini yansıtmaktadır. Yapılan bu çalışma ile taşınabilir bir kültür varlığı olan “Sitte-i Attar” isimli eserin kabında bulunan ve literatürde az karşılaştığımız figürlü tezyinatın tanıtılması ve bu sayede alan literatürüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Açıkgözoğlu, S.-Yurdakul E. (2022). III. Ahmed kütüphanesi'nde kâğıt oyma tezyinatlı Fener, *Millî Saraylar*, 2, 64-79.
- Arıtan, A.S. (2008). *Türk kitap medeniyeti*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Aslanapa, O. (1995). Orta Asya'da cild sanatı. *Erdem*, 20, 505-517.
- Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı devri mimarisi*. İstanbul: İnkılap.
- Binark, İ. (1981). Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi ve kütüphane koleksiyonları ile İstanbul kütüphaneleri hakkında yerli yabancı kaynaklar bibliyografyası, *Vakıflar Dergisi*, 13, 714-743.
- Çoruhlu, Y. (2013). *Erken devir Türk sanatı İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişimi*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Erünsal, İ.E. (2020). *Osmanlılarda kütüphaneler ve kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eyice, S. (1989). Ahmed III. kütüphanesi. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, 40-41, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, H. (2015). *Konya Mevlâna müzesi müzelik eserler bölümünde bulunan Osmanlı dönemi ciltler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kara, H. (2018). Konya Mevlâna müzesi'nde bulunan figürlü ciltler. *Tarihin Peşinde*, 20, 177-210.
- Kuban, D. (2017). *Çağlar boyunca Türkiye sanatının anahatları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mahir, F.B. (2005). Minyatür. *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, 118-123, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mülayim, S. (2015). *Türk sanatında ikonografik dönüşümler değişimin tanıkları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özbek, Y. (2005). *Kayseri Raşit Efendi kütüphanesindeki kitap kapakları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.
- Özen, M. E. (2017). *Türk cilt sanatı*. Ankara: İşaret Yayınları.
- Özkeçeci İ. - Özkeçeci Ş.B. (2014). *Türk sanatında tezhip*. İstanbul: Yazı Gen Yayıncılık.
- Türkmen, E. (2020). *Topkapı sarayı müzesi hazine koleksiyonundaki Süleymanname eserinin cildi ve yeni uygulamalar*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uluç, L. (2010). On altıncı yüzyılda Osmanlı-Safevi kültürel ilişkileri çerçevesinde nakkaşhanenin önemi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 54, 23-60.

Arşiv Kaynakları

- Arşiv-1: TSMK, III. Ahmed Kitablığı, Ebu Hamid Muhammed b. İbrahim Feridüddin Attar, *Sitte-i Attar, Hazine*, 1438.
- Arşiv-2: TSMK, Emanet Hazinesi Kitaplığı, Şir Ali, *Divan*, Hazine, 1452.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Topkapı sarayı. <https://www.millisaraylar.gov.tr>. (Erişim: 11.02.2025)

Extended Summary

Topkapi Palace is a large building complex that grew continuously from the 15th century to the first half of the 19th century, encompassing the styles of the ages. Topkapı Palace, which was converted into a museum on April 3, 1924 after the establishment of the Republic of Turkey, is the first museum of the Republic period.

After Topkapi Palace was converted into a museum, fourteen different libraries were established. These are Library of Ahmed III, Treasury Library, Safety Deposit Treasury Library, Hırka-i Saadet Library, Medina Library, Revan Library, Baghdad Library, Wards Library, Library of Mehmet Reşat-Tiryal Hanım, Non-Islamic Works Library, Rare Prints Library, New Manuscripts Library, Library of Halil Ethem Arda, Library of Isfendiyağulları.

Library of Ahmed III: A library was built in the third courtyard or Enderun square of Topkapi Palace, on the back facade of the Council Chamber. It is a monument in itself, made entirely of white marble and covered with a lead dome. The building, which has many architectural elements, is rich in marble, plaster reliefs, engravings and tile decorations. The library resembles a hollow space with thick pillars and cross vaults. Rectangular windows at the bottom and two rows of windows with pointed arches at the top provide a bright space and protect the books from moisture.

The most important document presenting the construction date and the owner of the library is the inscription. According to the inscription, it was built in H.1131/M.1719 in order to use the books accumulated in the treasury in Topkapi Palace during the reign of Ahmed III. In addition to the foundation document prepared by Ahmed III, a catalog was also prepared. Documents show the construction of the building, the days when the library was open and closed, who was to be the library's keeper, administrative arrangements, bookbinding, repair and maintenance of the books in the provisions of the foundation.

Although the 15th century leather bindings in the catalog of the Library of Ahmed III have been examined, the bookbinding ornamentation of the work titled "Sitte-i Attar" registered with the inventory number A.3059 constitutes the subject of the study.

This study aims to examine and introduce the bookbinding techniques employed in the work titled "Sitte-i Attar" in the catalogue of the Library of Ahmed III by using descriptive research method in terms of qualitative features such as materials used, colors palettes, fabrication methods, and decorative elements. The information and photographs of the manuscript discussed in this article were arranged with the permission of the National Palaces Administration and based on the data in the registered archive inventory.

Bookbindings are differentiated from each other according to their materials and ornamentation rather than their technical characteristics, and the resulting styles are often referred to by the name of the culture to which they belong. Instead of rumi, hatayi or geometric patterns, bookbindings with animal figures in their ornamentation are generally called Persian bookbindings. Bookbindings with animal figures are found on those produced in the Herat style. During the Timurid period (1370-1506), important art centers were opened in cities such as Herat, Tabriz, Isfahan and Shiraz, and although a new synthesis was created by Iranian masters, Herat was the biggest center and the main source. Timurid emirs and masters from Herat spread the Herat style to other provinces and centers.

Besides figures seen in nature such as lions, eagles, bulls, horses, wolves, deer, rams, mythological figures such as simurg, dragons and griffons are also found in manuscripts. The figures depicted alone, sometimes static, and sometimes moving and dynamic depictions of the figures lead to the emergence of curves and rounded lines in the patterns. The figures undergo some changes over time and appear in examples such as animal struggle scenes and hunting scenes.

This study, which examines the bookbinding ornamentation of the work titled "Sitte-i Attar", has reached various findings. The bookbinding of the "Sitte-i Attar" shows 15th century period characteristics, and the inner and outer cover boards of the bookbinding are covered with brown leather. As in Seljuk bookbindings, the outer board are full-ground cold press bookbinding. The zigzags in the bookbinding are in the form of an S-shaped spiral. The borders are two rows on the lower outer cover and one row in the other sections. The upper

outer/inner cover and outer/inner miklep and the inner cover sertab are decorated with animal figures in the Herat style. The lower outer cover is decorated with rumi and animal figures. The inscription in the sertab section of the outer cover is also quite remarkable. The inner cover is made in the müşebbek technique. The upper/lower inner cover gusset is close to the classical style, while the lower inner cover shams is decorated with a rumi motif. The animal figure, which is an important design element in the art of bookbinding, is found in the form of mythological animals as well as the animals we encounter in nature. On the ground where vegetal motifs create a natural environment, the figures are depicted vividly, animated and extremely realistic. The work titled "Sitte-i Attar" was examined in terms of material, color, technique and ornamentation, and compared with other examples in libraries. The work titled "Sitte-i Attar" reflects the 15th century ornamentation and style characteristics. The aim of this study is to present the figural ornamentation found on the cover of the "Sitte-i Attar", a movable cultural property, which is rarely found in the literature, and thus to contribute to the literature in this field.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Görsel Kullanım İzin Belgesi T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Müzecilik ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı'ndan alınmıştır. Sayı:E-61534870-430.01.02- 0000157605 Tarih:23.12.2024/ Visual Use Permit Certificate Issued by the Presidency of the Republic of Turkey, Directorate General of National Palaces, Directorate of Museums and Promotion. Number: E-61534870-430.01.02-0000157605 Date: 12/23/2024

Finansman/Funding: Bu makale için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır./No support was received from any institution or organization for this article.

Yapay Zekâ Kullanımı/Use of GenAI: Bu makalede yapay zekâdan yararlanılmamıştır./GenAI was not used in this article.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır./There is no statement of support or gratitude.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Aauthor's Note: Yazarın bir notu yoktur./There is no author's note.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Makale tek yazarlıdır. / The article has a single author.